

УДК 349.2+340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.23.74>

Максименко Н.В.

*здобувач кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізький національний університет*

ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ЕТИКО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ

Постановка проблеми. Добросесність як етико-правова категорія у діяльності органів публічної служби набуває особливої ваги в умовах посилення вимог до підзвітності держави, європейської інтеграції та цифрової трансформації врядування. Її зміст виходить за межі вузько антикорупційної проблематики й охоплює нормативно окреслені стандарти поведінки службовця, що поєднують моральні чесноти з юридичними обов'язками: уникнення конфлікту інтересів, прозорість рішень, відповідальність, неупередженість, сумлінне виконання повноважень. Як інтегральний принцип організації публічної служби добросесність забезпечує легітимність влади, формує довіру громадян, знижує витрати взаємодії держави й суспільства та підвищує результативність політик. Її практична значущість проявляється у впровадженні систем внутрішнього контролю, перевірок на добросесність, відкритості інформації, механізмів захисту викривачів, регулювання впливу заінтересованих груп та етичних кодексів, а також у розвитку процедур дисциплінарної й юридичної відповідальності за порушення етичних стандартів. Історико-правова перспектива дозволяє уточнити смислові шари цієї категорії – від античної «чесноти» до сучасного правового принципу – і тим самим уникати механічного запозичення моделей, вибудовуючи ціннісно узгоджену та інституційно реалістичну систему публічної добросесності.

Стан наукової розробки питання відзначається міждисциплінарністю і водночас фрагментарністю. У філософії від етики чеснот Аристотеля й християнської моральної

теології до кантівської деонтології окреслено категоріальний апарат добросесності як сталої моральної якості, нерозривно пов'язаної зі справедливістю та свободою волі. Правова думка простежує шлях від римського *honestas* і природно-правових доктрин до сучасних принципів верховенства права, належного врядування та пропорційності, де добросесність набуває нормативної визначеності та підлягає процедурній перевірці у дисциплінарних і судових практиках. У сфері державного управління розвиток від класичної бюрократії до сучасних підходів актуалізував інструменти етичного регулювання, управління ризиками та інституційних запобіжників. Дослідження, присвячені запобіганню корупції, пропонують різні пояснювальні рамки, що висвітлюють як роль контролю й прозорості, так і значення соціальних норм і довіри. Водночас зберігаються методологічні вузли: неповна періодизація еволюції поняття, термінологічна неоднорідність (добросесність, чеснота, порядність), обмеженість емпіричних вимірювань поза корупційними індикаторами, брак системного аналізу судових рішень і дисциплінарних кейсів, недостатня інтеграція історико-правових підходів із сучасними практиками управління службовцями та відкритістю даних. Подолання цих лакун є передумовою формування цілісної концепції публічної добросесності як етико-правового стандарту, що з'єднує ціннісні засади державної служби з її операційною ефективністю.

Метою наукової статті є визначення змісту добросесності як етико-правової категорії у діяльності органів публічної служби.

Виклад основного матеріалу. У сучасному державотворенні доброчесність постає як підсумок раціональної моральної поведінки й визначає новітні критерії добору кадрів на державну службу. Як слушно зауважує М. Рудакевич, похідні від доброчесності етичні вимоги адресовані не лише конкретному службовцеві, а й самій державній службі як інституту; до них належать і структурні та спеціальні норми й правила, що заохочують творчу самореалізацію особистості, і заборонні приписи [1, с. 200-202]. Як правова категорія, доброчесність перебуває в ряду семантично споріднених понять – «чеснота», «чесність», «добро». Водночас ототожнювати їх недоцільно, оскільки доброчесність має власний, специфічний зміст як окремий правовий принцип у системі принципів державної служби. З огляду на це доцільним є подальший порівняльний аналіз співвідношення принципу «доброчесність» із суміжними категоріями: «добро», «чесність», «добросовісність», «розсудливість», «добропорядність», «етичність», «мораль», «справедливість», а також із антагоністичними явищами – «корупція», «упередженість», «підкупність» (і відповідно – «неупередженість», «непідкупність»).

«Добро» належить до найвищих благ людства: це базове поняття моралі й імперативно-оцінювальна категорія етики, універсальна цінність, дотичність до якої надає людському життю сенс; воно постає як найвище благо, кінцева мета й «мета цілей» існування людини [2, с. 113-115]. Одночасно це головна позитивна категорія моралі – повна протилежність злу, що концентрує в собі вимоги й цінності моральної свідомості [3, с. 163-165].

Добро здавна, зокрема й у середньовіччі, було предметом філософських дискусій. Так, М. Аврелій наголошував: зло невикорінне, тож людині не варто боротися з ним напролом; слід коритися законам держави й намагатися чинити добро [2, с. 50]. І. Кант тлумачив добро як відповідність волевиявлення чи вчинку людини апріорному моральному закону

[3, с. 165]. На думку О. Макаренкова, добро – це чеснота й благо з найвищим оцінним змістом: досконалість речі, думки, рішення або дії, що поєднується з позитивним емоційним схваленням корисності, чемності, відповідності призначенню; це також виправлення недоліків закону, його справедливе й рівне (aequitas) застосування та ознака правосудності судових рішень як результату досконалого узгодження інтересів [4, с. 16]. Такі підходи спонукають людину орієнтуватися на добро впродовж усього життя, а публічно-службові правовідносини не становлять винятку. Відтак «добро» у діяльності державних службовців має всеохопний характер і концептуально зближується з «доброчесністю», що й відображено законодавцем у закріпленні принципу доброчесності як засадничого принципу державної служби.

Логічно звернутися до суміжного терміна – «чесність». У «Сучасному словнику з етики» її тлумачать як позитивну моральну якість особи, однак далі відсилають до поняття «честь» – особливого морального самоставлення, що виявляється в усвідомленні власного соціального статусу, виду діяльності та моральних заслуг і у відповідному ставленні суспільства (визнанні, репутації) [2, с. 390].

Під чесністю у ряді публікацій розуміють фундаментальну чесноту та індивідуальну якість, що входить до структури соціальної довіри й відповідальності; вона окреслює суттєву грань духовності, вимагає об'єктивної оцінки фактів і вчинків інших та їх послідовного відображення у власних діях, завдяки чому поведінка особи стає передбачуваною для інших [5, с. 318–321]. Водночас підкреслюється, що «чесність» становить другу частину терміна «доброчесність», яким (у п. 5 ч. 1 ст. 4 Закону «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII) [6] марковано один із найвагоміших принципів служби [5, с. 319–320].

Поняття «честь» трактується як усвідомлення особою власної соціальної значущості та визнання цієї значущості іншими; як сукупність моральних якостей, гідних поваги

й гордості; як добра, незаплямована репутація, добре ім'я; як цнотливість і непорочність. Честь у даному контексті розуміється як внутрішня моральна гідність, тобто усвідомлення людиною власної цінності, що ґрунтується на її моральних переконаннях і поведінці, що є не лише соціальною оцінкою, а насамперед внутрішній стан, що визначає гармонію людини із собою. Основні складові визначається через такі складові: звитяга – мужність і готовність відстоювати істину, справедливість та цінності навіть у складних обставинах; чесність – правдивість у словах і вчинках, відкритість і відмова від обману; благородство душі – шляхетність, здатність до співчуття, милосердя та самопожертви; чиста совість – відсутність внутрішніх докорів завдяки відповідності своїх дій моральним нормам. Таким чином, честь постає не як зовнішня похвала чи слава, а як моральний фундамент особистості, що визначає її цілісність, авторитет і довіру з боку інших людей [7, с. 320–321]. Чесність у філософсько-етичному дискурсі визначається як індивідуальна моральна якість, що виражає здатність людини до правдивості, відкритості й відмови від обману у міжособистісних відносинах, що є внутрішньою характеристикою особистості, яка передбачає відповідність слова і діла, сумління і вчинку. Чесність не потребує зовнішнього підтвердження: вона існує передусім у площині самооцінки та совісті. На відміну від чесності, поняття честі має подвійний – індивідуально-моральний та соціально-нормативний вимір. У класичному розумінні честь розглядається як міра людської гідності, що втілюється не лише у внутрішніх переконаннях, а й у соціальній оцінці. Вона охоплює репутацію, суспільне визнання моральних і професійних якостей особи. Саме тому в мові й культурі усталені словосполучення «честь офіцера», «честь мундиру», «честь жінки» відображають специфічний зв'язок честі з соціальними інститутами та професійною етикою. Чесність можна розглядати як фундаментальну складову честі, оскільки

неможливо зберегти позитивну репутацію без внутрішньої правдивості. Водночас честь виходить за межі індивідуальної моральності, включаючи соціально-оцінні аспекти. Таким чином: чесність – внутрішній моральний принцип, що не залежить від зовнішнього визнання; честь – інтегративна категорія, яка поєднує внутрішню моральність із суспільним визнанням та є мірою гідності індивіда в соціальному середовищі. Натомість чесність – це етична вимога до державних службовців, прямо закріплена законодавчо, зокрема у Законах України «Про державну службу» 1993 та 2011 років [5; 8; 9].

Окремої уваги заслуговує суміжне поняття «добросовісність». Попри те, що цей термін не надто часто трапляється в нормативно-правових актах, питання його співвідношення з добросовістю все ж постає. У праві «добросовісність» переважно вживається в цивільно-правових відносинах як одна із загальних засад цивільного законодавства за Цивільним кодексом України, водночас сам Кодекс не містить її легального визначення. Спроба тлумачити принцип добросовісності здійснюється в судовій практиці. Так, Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у постанові від 16 травня 2018 року у справі № 449/1154/14 (провадження № 61-1137св18) обґрунтовує його тлумачення як «певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення» [10]. Висновок суду засвідчує тісний зв'язок добросовісності з чесністю, а відтак і з добросовістю. Водночас, як слушно підкреслює І. Назарова, апеляція до категорій «моралі» та «етики», що не мають усталених і однозначних дефініцій (особливо у правозастосуванні) й не конкретизовані в міжнародних та національних нормах, не розкриває нормативний зміст принципу добросовісності, а навпаки породжує невизначеність [11, с. 35].

Визнати слід і те, що розуміння морально-етичних норм, які належать до предмета

правової науки, ускладнюється їх суб'єктивною інтерпретацією та оціночністю, зокрема за умов браку нормативно-правової дефініції. І.В. Назарова визначає, що «добросовісність – це не лише здійснення прав, виконання обов'язків чи вимоги до сторін правовідносин. Йдеться про правовий принцип, який має комплексний характер і повинен тлумачитись, зокрема, і з огляду на його функції у системі права» [11, с. 59]. У доктрині цивільного права добросовісність постає загальнотеоретичним принципом, що виконує триєдину функцію: регулює відносини, оцінює відповідність норм, запроваджених сторонами, позитивному праву і забезпечує узгодження приватного та публічного інтересів [12; 13]. У адміністративно-правовій доктрині добросовісність розглядають не лише як загальний принцип, а як персональний обов'язок держслужбовця. Як підкреслював Ю.П. Битяк, саме моральні риси, відповідальність, сумлінність і порядність забезпечують ефективне використання та виконання службових прав і обов'язків [14, с. 178].

У працях із етики державної служби юристи послідовно підкреслюють важливість добросовісної поведінки представників влади: добросовісність трактується як потужний моральний мотиватор у службових взаєминах [1, с. 11-13], а доброчесність виділяється серед базових професійно-моральних якостей держслужбовця [15].

Принцип добросовісності та розсудливості прямо встановлено п. 5 ч. 1 ст. 4 Закону України від 17 лютого 2022 року «Про адміністративну процедуру» № 2073-IX, а його зміст у ст. 10 розкрито так: адміністративний орган повинен діяти добросовісно й розумно, спираючись на законну мету, здоровий глузд, логіку та моральні стандарти; натомість приватна особа зобов'язана реалізовувати надані їй права сумлінно, утримуючись від їх зловживання [16].

Доцільно окремо розглянути співвідношення понять «добропорядність» і «доброчесність», які на перший погляд можуть

здаватися синонімами. Водночас у спеціальному службовому законодавстві «добропорядність» не фігурує ані як морально-етична цінність, ані як правовий принцип. Попри це, вона заслуговує на увагу як правова категорія загального порядку. Хоч адвокатура є незалежною і на адвокатів не поширюється дія Закону України «Про державну службу», у своїй практиці вони постійно взаємодіють із суб'єктами публічного адміністрування (зокрема з держслужбовцями), що робить релевантним аналіз і цієї категорії. У професійній етиці адвоката добропорядність поряд із чесністю віднесено до засадничих принципів. За Словником української мови, «добропорядність» – це властивість бути добропорядним, тобто таким, що вирізняється порядністю та позитивними рисами [17].

Відкритим лишається питання: чому натомість поєднання якостей «чесність» і «добропорядність» не використати єдиний принцип – «доброчесність»? Узагальнюючи, можемо констатувати суміжність правових категорій «добропорядність» і «доброчесність», попри те, що на практиці вони виявляються у різних професійних полях – адвокатури та державної служби відповідно.

Доцільно уточнити зміст поняття «мораль» (фр. morale, від лат. moralis – моральний, похідне від mos, moris – звичай, воля, закон, властивість), яким позначають систему поглядів, уявлень, норм і оцінок, що регулюють людську поведінку. У літературі її сутність тлумачать по-різному: як досвід життєвської мудрості; як школу виховання й навчання доброчесності; як виконання божественних заповітів задля безсмертя особистості; як найвищу насолоду – задоволеність власною поведінкою; як найкоротший шлях до щастя; як самоцінне служіння честі; як виконання безумовного обов'язку; як інструмент підтримання суспільного порядку; як забезпечення чесності взаємин; як вимогу суспільної користі; як критику буденної несправедливості – «суд над життям» і над собою; як служіння ідеалу та утвердження справедливого устрою

[2, с. 241-242]. І.М. Євхутіч обґрунтовує, що «мораль являє собою цілісну систему, що охоплює: носіїв і творців моралі – суб'єктів, пов'язаних з усіма іншими елементами моральної системи: теорію моралі (етику); моральні норми; моральну практику, моральні відносини, моральну діяльність, моральне виховання; соціально-моральний досвід, моральну свідомість, моральну культуру; моральність загалом» [18, с. 5-6].

«Мораль» не варто прирівнювати до «добročесності», адже доброчесність – лише одна з якостей у системі моральних цінностей. Отже, мораль охоплює чесність, доброчесність, добропорядність, добросовісність та інші категорії, виступаючи для них родовим, узагальнюючим поняттям. Як підкреслює М.І. Рудакевич, об'єктивність зазвичай не класифікують як моральну рису, при оцінюванні професійних якостей і результатів вона, разом із неупередженістю, виступає етичним принципом справедливості [1, с.162].

Поняття «об'єктивність» закріплене в Законі України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 № 156-VIII, де цей принцип тлумачать як підготовку всіх документів державної регіональної політики на підставі реальних, досяжних і підлягаючих оцінюванню показників [19]. О.Л. Макаренков розуміє об'єктивність як застосування права, укоріненого в прогресивній культурі суспільства й заснованого на дотриманні загальнолюдських цінностей – попри будь-які суб'єктивні тлумачення; це також індикатор відсутності упередженості та прихованої корупції [4, с. 19].

Таким чином, щодо співвідношення «добročесності» із «об'єктивністю» можна зазначити, що обидва поняття є різними за своїм значенням, проте ж все таки останнє взаємопов'язане із іншими – справедливістю, неупередженістю, спрямованістю на відсутність корупції, а тому є «близьким» (суміжним) до доброчесності.

Отже, у співвідношенні «добročесність – об'єктивність» слід підкреслити: це різні за

змістом категорії, однак об'єктивність тісно пов'язана з такими вимірами, як справедливість, неупередженість і антикорупційна спрямованість, тож вона є суміжною й «близькою» до доброчесності. Водночас справедливість виступає одним з провідних принципів правової держави, на якому вибудовуються правові механізми. У тлумачних джерелах її розуміють як правильне, об'єктивне, неупереджене ставлення, а також як взаємини й учинки, що відповідають морально-етичним і правовим нормам [20].

Теоретики права, розглядаючи «право» (від лат. *jus, justicia* – справедливість, правосуддя) у різних сенсах, ототожнюють його з «правдою» й підкреслюють: це не просто інструмент упорядкування людських відносин, а впорядкування на засадах правди й справедливості та поваги до невідчужуваних прав і свобод людини. Етимологічно «справедливість» постає синонімом «права». У загальній теорії держави і права «право» описують як: – систему інституційно-нормативної, впорядкованої взаємодії між людьми та інститутами (зокрема державою); – систему регулювання, засновану на свободі й справедливості; – систему цінностей, втілених у загальних принципах права; – систему загальнообов'язкових норм, сформульованих і забезпечених державою на основі загальних принципів; – порядок суспільних відносин, що спирається на принципи й норми права та охороняється державою [21, с. 45] та ін..

Справедливість – базова категорія, на якій вибудовується право; у філософії права вона водночас є сутністю права і критерієм оцінювання закону [22, с. 31].

Українське законодавство не містить дефініції «справедливості»; у сфері державної служби (в т. ч. в профільному законі) цей термін відсутній. У деяких режимах публічної служби його фіксують як принцип роботи та як службовий обов'язок, однак тлумачать переважно через призму загальної теорії права. Доброчесність при цьому не тотожна діям, що визнаються переважними: її сутність

у характері вибору, а не в об'єкті обрання; доброчесний індивід більше цінує зусилля, спрямовані на оволодіння відносними цінностями, ніж самі ці цінності [2, с. 173].

Такий вислів й обумовлює подальше дослідження співвідношення правової категорії «доброчесність» у співвідношенні із «корупцією» шляхом можливості вибору «міри можливої поведінки».

Висновки. Отже, принцип доброчесності не виокремлюється як самостійна складова система принципів державної служби. Необхідно підкреслити, що в історичних актах, що регулювали державні (згодом – публічні) процеси на українських землях, натомість послідовно фіксувалися морально-етичні настанови на кшталт «чесності/чесноти», які є суміжними з сучасним змістом принципу доброчесності.

Анотація

У статті здійснено комплексне дослідження доброчесності як етико-правової категорії у діяльності органів публічної служби. Показано, що доброчесність посідає особливе місце серед засадничих принципів державної служби, оскільки поєднує морально-етичний і правовий виміри та є необхідною умовою легітимності влади, формування довіри громадян і підвищення ефективності публічного управління. Підкреслюється, що зміст категорії виходить за межі суто антикорупційної проблематики й охоплює широкий спектр вимог: прозорість ухвалення рішень, уникнення конфлікту інтересів, неупередженість, відповідальність, сумлінне виконання службових обов'язків. Здійснено історико-правову реконструкцію поняття доброчесності у співвідношенні з такими категоріями, як «добро», «чесність», «честь», «добросовісність», «добропорядність», «мораль», «справедливість». Наголошено, що хоча ці терміни мають спільне ціннісне підґрунтя, кожен з них має власний зміст і сферу застосування. Доброчесність визначається як інтегративна якість, що поєднує внутрішню чесність, моральну стійкість і правову визначеність у статусі службовця. Аналіз джерел від античних філософів (Сократ, Платон, Арістотель) до мислителів Нового часу (Кант, Макіавеллі) дозволяє зробити висновок, що доброчесність послідовно еволюціонувала від загальної чесноти до окремого принципу права та державної служби. Особлива увага приділена вітчизняному контексту, де в історичних актах – від Руської Правди та актів Великого князівства Литовського до сучасного законодавства України – простежуються морально-етичні вимоги до посадових осіб. Зазначається, що хоча в історичних джерелах безпосередньо не фіксувалося поняття «доброчесність», змістовно йому відповідали приписи чесності, порядності, непідкупності. Сучасне законодавство чітко закріплює принцип доброчесності, проте наукова доктрина й досі стикається з низкою проблем: термінологічною неоднорідністю, відсутністю чіткої періодизації розвитку категорії, труднощами розмежування між етичним і правовим аспектом, недостатнім аналізом судової та дисциплінарної практики. Робиться висновок, що доброчесність як етико-правова категорія потребує подальшого системного осмислення. Її вивчення дозволяє поглибити

У сучасному державотворенні доброчесність постає як підмуток раціональної моральної поведінки й визначає новітні критерії добору кадрів на публічну службу.

«Добро» у діяльності державних службовців має всеохоплюючий характер і концептуально зближується з «доброчесністю», що й відображено законодавцем у закріпленні принципу доброчесності як засадничого принципу державної служби. Зміст категорії доброчесність необхідно розкривати як фундаментальну чесноту та індивідуальну якість, що входить до структури соціальної довіри й відповідальності; вона окреслює суттєву грань духовності, вимагає об'єктивної оцінки фактів і вчинків інших та їх послідовного відображення у власних діях, завдяки чому поведінка особи стає передбачуваною для інших.

уявлення про взаємозв'язок моралі та права, виробити ефективні критерії добору кадрів на публічну службу та зміцнити довіру суспільства до держави.

Ключові слова: доброчесність, публічна служба, етико-правова категорія, чеснота, мораль, справедливість.

Maksymenko N.V. Integrity as an ethical and legal category in the activities of public service bodies

Summary

The article provides a comprehensive study of integrity as an ethical and legal category in the activities of public service bodies. It is argued that integrity occupies a special place among the fundamental principles of civil service, since it combines moral and legal dimensions and serves as a necessary condition for the legitimacy of state authority, the formation of citizens' trust, and the improvement of the effectiveness of public administration. The meaning of the category goes far beyond the narrow anti-corruption framework and covers a wide range of requirements: transparency of decision-making, avoidance of conflicts of interest, impartiality, accountability, and diligent performance of official duties. A historical and legal reconstruction of the concept of integrity is carried out in its correlation with related categories such as "good," "honesty," "honor," "conscientiousness," "decency," "morality," and "justice." While these terms share a common axiological basis, each of them has its own meaning and field of application. Integrity is defined as an integrative quality that combines inner honesty, moral resilience, and legal certainty in the status of a public servant. The analysis of sources from ancient philosophers (Socrates, Plato, Aristotle) to modern thinkers (Kant, Machiavelli) demonstrates that integrity has consistently evolved from a general moral virtue into a distinct principle of law and public service. Special attention is paid to the national context, where historical acts - from the Rus'ka Pravda and the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania to modern Ukrainian legislation - reflected moral and ethical requirements for officials. Although the term "integrity" was not explicitly used in these historical sources, its essence was represented through prescriptions of honesty, decency, and incorruptibility. Current Ukrainian legislation clearly enshrines the principle of integrity, yet academic discourse still faces a number of issues: terminological inconsistency, lack of clear periodization of the category's development, difficulties in distinguishing ethical and legal aspects, and insufficient analysis of judicial and disciplinary practice. The study concludes that integrity as an ethical and legal category requires further systematic reflection. Its study contributes to a deeper understanding of the relationship between morality and law, the development of effective criteria for recruiting public servants, and the strengthening of public trust in state institutions.

Key words: integrity, public service, ethical and legal category, virtue, morality, justice.

Список використаних джерел:

1. Рудакевич М.І. Професійна етика державних службовців: теорія і практика формування в умовах демократизації державного управління: Моногр. - Т.: Вид-во АСТОН, 2007. - 400 с.
2. Тофтул М.Г. Сучасний словник з етики. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
3. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. – К.: Абрис, 2002. 742 с.
4. Дудоров О. О., Коломосьць Т. О., Кушнір С. М, Макаренков О. Л.. Загальнотеоретичні, адміністративно- та кримінально-правові основи концептуалізації антикорупційної реформи в Україні: колективна монографія. Запоріжжя, 2019. 476 с.

5. Службове право України : словник термінів / заг. ред. Т.О. Коломоець, В.К. Колпакова. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 340 с.
6. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
7. Риторична культура та фахове спілкування офіцерів-прикордонників : навчальний посібник / О. В. Діденко, Н. В. Макогончук, О. М. Шинкарук, С. П. Шумовецька. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2017. 588 с.
8. Про державну службу: Закон України від 16 грудня 1993 року № 3723-XII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12#Text> (втратив чинність)
9. Про державну службу: Закон України від 17 листопада 2011 року № 4050-VI URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4050-17#Text> (втратив чинність)
10. Постанова Верховного Суду від 16.05.2018 у справі №449/1154/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74536892>
11. Назарова І.В. Принцип добросовісності в праві : дис. ... к.ю.н. : 12.00.01; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2020. 245 с.
12. Бабич І.Г. Значення принципу добросовісності при визначеності зловживання правом. *Часопис цивілістики*. 2018. № 28. С. 24-27.
13. Золотухіна Л.О., Легеза Ю.О. Гарантії захисту публічного інтересу. *Юридичний бюллетень*. 2020. Випуск 14. С. 39-45.
14. Битяк Ю.П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади: Монографія. Х.: Право, 2005. 304 с.
15. Василевська Т. Е. Етика державних службовців і запобігання конфлікту інтересів : навч.-метод. матеріали / Т. Е. Василевська ; уклад. О. М. Руденко. К. : НАДУ, 2013. 76 с.
16. Про адміністративну процедуру : Закон України № 2073-IX від 17.02.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
17. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. 7. С. 466.
18. Євхутіч І.М. Мораль і право в системі соціальних уявлень сучасного суспільства: : автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.01. Київ, 2015. 22 с.
19. Про засади державної регіональної політики : Закон України № 156-VIII від 05.02.2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>
20. Словник термінів сфери управління кадровими ресурсами у державному секторі. К.: НАТО, 2021. URL : https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2021/4/pdf/210401-bi-gloss-hrm-ps-uk.pdf
21. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваїте, 2015. 392 с.
22. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2009. 208 с.